

Юзвяк І.П.

УДК 291.8+81-13=512.165

ГАГАУЗЬКИЙ САКРАЛЬНИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК ОДНЕ З ДЖЕРЕЛ ХРИСТИЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Фольклор є одним з основних компонентів національної культури, який подає відомості про філософію, спосіб мислення, мову народу, створюючи національний образ та відтворюючи мовну картину світу певного народу.

Мова фольклору стала об'єктом вивчення лише з середини ХХ століття.

Лінгвістичні особливості фольклору стали предметом дослідження багатьох українських науковців.

Так дослідниця С. Єрмоленко досліджує словник української народної пісні, словотворення, лексико-семантичні групи українського фольклору, фразеологію, синтаксис, систему символів, Й. Дзенделівський розглядає демонологічну лексику фольклору, Л. Рак та О. Назарук – мовні особливості народних дум.

Поняття “мова фольклору” вчені трактують по-різному. Так, зокрема, лінгвіст С. Нікітіна зазначає, що “мову фольклору розглядають як наддіалектну художню форму мови, яка реалізується у фольклорних текстах і говорять про фонетику, морфеміку та лексику цієї мови” [7, с.53].

Фольклор через призму мови може виражати культуру, етику, естетику, спосіб мислення народу, його релігійну та етнічну ідентичність. Як зазначає Н. Мечковська, “мова і релігія належать до тих факторів, які визначають народний менталітет, впливаючи на формування як індивідуально-неповторних, так і деяких спільних з іншими народами, групових рис” [6, с.37].

Термін “сакральний” позначає сферу явищ, які стосуються релігійної, святої, світлої сфери, на відміну від земного, грішного, темного.

Сакральний фольклор – особливий вид фольклору, який найкраще зберігає та передає традиції, культурні особливості та релігійні вірування народу, найменше піддається змінам, варіантам, оскільки ця сфера, за переконаннями тогочасних людей, повинна бути непорушною та незмінною і будь-яке стороннє втручання було табуованим. Тому саме цей вид фольклору відкриває для науковців якнайкращі можливості дослідити духовний та релігійний світ народу.

З цього погляду, на нашу думку, може бути цікавим дослідження гагаузького сакрального фольклору саме через призму мови як вираження релігійної ідентичності гагаузів та як одного із джерел християнської термінології гагаузької мови.

Для кращого розуміння сутності гагаузького сакрального фольклору вважаємо за доцільне навести короткий історико-етнографічний коментар.

Як влучно зазначає дослідниця Квілінкова Е.Н “християнство є одним із основних етнодиференціюючих ознак гагаузів. У формуванні етнічної спільноти гагаузького народу на ранніх етапах його історії, значну роль зіграв той факт, що вони прийняли християнство, яке докорінно вплинуло на хід етнічних процесів, а також на духовну культуру предків гагаузів. З одного боку, воно об'єднало генетично різні етнічні компоненти в єдину етнічну спільноту, а з іншого боку, воно відіграло роль етнічного розмежування гагаузів-християн від турецького мусульманського населення на Балканах і в той же час стало основою для різноетнічних народів – болгарів і гагаузів, греків та гагаузів” [3, с.341].

Тобто, можна припустити, що бути християнином на Балканах (XIX – початок ХХ століття) у той час – це означало мати, зберігати та передавати нащадкам свою культуру, мову, віру, традиції та звичаї. Саме останні, за словами Е. Н. Квілінкової, мали тісний зв'язок з релігією гагаузького народу і навіть найменше недотримання традицій було рівнозначним відходу від віри. Звичайно, що це матиме значний вплив на подальшу історію християнства гагаузів, а також на появу у християнській традиції гагаузів релігійних синкретичних ознак (християнства та язичництва), про що ще ми згадуватимемо у нашій статті.

Джерелами християнської термінології гагаузької мови є Святе Письмо, релігійні пісні (пісні з старозаповітним та новозаповітним сюжетами), духовні вірші, пісні-проповіді, пісні-покаяння, народні пісні, різдвяні колядки, новорічні привітання, лазарські пісні, проповіді, пісні Піпіруди/ Додоли, апокрифи та пісні-замовляння. На двох останніх зразках гагаузького сакрального фольклору і буде зосереджена основна увага нашого дослідження.

Зокрема, метою нашої статті є розглянути гагаузькі пісні-замовляння та апокрифні молитви як одне із важливих джерел християнської релігійної термінології гагаузької мови.

Обсяг цієї праці дозволяє нам аналізувати пісні-замовляння гагаузів та декілька апокрифів, аби знайти та розкрити функціонування релігійної християнської лексики¹.

Дослідження замовляння як особливого типу тексту почалося ще в ХІХ столітті, переважно у роботах представників міфологічної школи. Вони використовували замовляння як матеріал для реконструкції міфів, хоча серйозне дослідження цього фольклорного жанру почалося нещодавно. Вкінці ХІХ та на початку ХХ століть порушено питання про взаємодію замовлянь з християнською традицією.

Як зазначає відома дослідниця Е. Н. Квілінкова, у гагаузів як і у ХІХ так і в ХХІ століттях у гагаузів були достатньо розвинені народні методи лікування, які були основані на замовляннях та обрядах. У замовляннях християнські уявлення тісно переплетені з дохристиянськими віруваннями. На відміну від народних пісень релігійного змісту, в яких широко відображені книжні знання (перекази сюжетів Старого

¹ Тут під релігійною християнською лексикою розуміємо сукупність таких лексичних одиниць, які позначають абстрактні поняття, релігійні дії, предмети та символи християнського віросповідання у гагаузів.

та Нового Заповітів), замовляння зберегли велику кількість архаїчних рис і були лише злегка замасковані християнською атрибутикою. Незважаючи на протидіяння офіційній церкві, традиція передачі не переривалася, оскільки складно і майже неможливо повністю знищити, викоренити дохристиянський культурний спадок, який не тільки тісно переплівся з християнською обрядовістю і світоглядом, але і є частиною народного православ'я [2, с. 109].

Для цього дослідження ми використовуємо пісні-замовляння, які збрала відома дослідниця гагаузького фольклору Е. Н. Квілінкова у монографії “Замовляння, магія та обереги в народній медицині гагаузів” [3]. Всі ці твори сакрального фольклору містять у собі велику кількість релігійної термінології, заклики та прохання до Бога та Божої матері з проською допомогою у лікуванні та одужанні хворого. Всього таких замовлянь у монографії є двадцять, ми ж лише беремо до уваги ті, які містять релігійну лексику.

Зокрема, науковець виділяє такі тематичні групи замовлянь:

1. Лікувальні замовляння.

1.1. Замовляння від страху (*korku için okumak*¹).

У цьому виді замовлянь натрапляємо на такі релігійні лексеми:

Iisuzum – мій Ісусе, *Panaya* – Богородиця, *Gök Bobası* – Отець Небесний, *can* – душа, *däul* – диявол, *duşman* – туг в значенні нечиста сила, *Allah*² – Господь, (ПМА, Джолтай, С.Е.К.); *Voje Materi* – Божа матір (ПМА, Бешгєз, Р.В.В.).

Парадоксальним на перший погляд може здатися і звертання в гагаузьким замовляннях до сил природи, зокрема до молодого місяця, щоб той забрав переляк з дочки або до сонця: *Acin erä gitsin, tuz gibi daalsin. Yardım olsun Alaadan, Allaadan, ayozdan. Siladan, gündan, acin süünsun, sünsün daaya girsin, Vani da doorulsun. Xay bily tvoj vviđe v zemlyu, xay rozsplyet'sya, yak sily. Xay bude dopomoga від Бога, від Бога святого, (?), від Сонця. Xay tviy bily pogasne, pogasne, niđe v gору, a Ivanko xay одужає* [3, с. 288].

Проте, як зазначає дослідниця Мечковська, це спричинено “невизначеністю адресату замовляння: той, хто робить замовляння звертається до різних, в тому числі й “несумісних” вищих сил, наприклад до християнських захисників (до Господа Бога Всемогутнього, Діви Марії, Трійці) та одночасно (незважаючи на заборони офіційного християнства), до малих “вищих сил”, віра в яких збереглася ще з язичницьких часів: до зірки-зоряниці, сонця, світлого князя-місяця, вітру” [6, с.201].

1.2. Замовляння від вроків (*nazar için okumak*).

Iisuzum – мій Ісусе, *Allaanın yardımınan* – з Божою допомогою, *Panayanın izinän* – з дозволу Богородиці, *Allaa* – Бог (с. Томай, М. Карабаджак, записала М.Дурбайло, 1972), *Allaa koreer* – хай Бог береже! (с. Баурчи, Е. Афатарли, записала М. Дурбайло, 1972).

1.3. Замовляння від нежиттю – *nejit için*.

У цьому замовлянні ми натрапляємо на термін *angelci* – ангел, яким називають хвору дитину “*Brak bu angelcii raatlansın*” чи “*Bu angelcii brak da git. Amin. Amin. Amin.*”

1.4. Замовляння від захворювання суглобів (самка) – *samkadan okumak*. Зважаючи на велику кількість християнських релігійних лексем, подаємо текст цього замовляння.

Samka neagră, samka albă, samka cacare, samla sare, samka nare.

Mariya Magdalena, Allaa, Panaya,

Iisus Hristos, al bu candan o acilari,

kirma onun kemikläрни. Şükür, Senin kuvedin, büük Senin acıyanın pek paalı. Sânsin benim canımın örtüsü. Sânsin benim Kurtarıcım.

Prost et benim günahlarımı. Kaldır beni ayaa.

Şükür Bobaya, hem Oolaa, hem Ayoz Duha, hem şimdi hem hojma daymaların daymaların çok. Amin. Prost et beni, Allahım, günahkerim.

Самка чорна, самка біла, самка(?), самка жовта, самка (?). Марія Магдалина, Всевишній, Богородиця, Ісус Христос, заברי у цієї душі її біль, не “ламай” її кісток. Слава. Твоя сила велика. Твоє співпереживання дуже цінне. Ти покровитель душі моєї, ти мій Спаситель, прости мої гріхи, підними мене на ноги (позбав мене від хвороби).

Слава Отцю і Сину, і Святому Духу зараз і на віки віків. Амінь. Прости мене, Всевишній, я є грішник.

Отож як бачимо у цьому замовлянні є чимало релігійних лексем:

Allaa – Бог, *Panaya* – Богородиця, *Iisus Hristos* – Ісус Христос, *Mariya Magdalena* – Марія Магдалина, *Kurtacım* – мій Спасителю, *Voba* – Отець, *Oola* – Син Господній, *Ayoz Duh* – Святий Дух, *Allahim* – мій Боже, *günah* – гріх, *günahker* – грішник, *prost etmaa* – прощати (ПМА, Бешгєз, Р.В.В.).

Як влучно зазначає дослідниця Е. Н. Квілінкова, особливістю гагаузьких замовлянь є їх “нерозвинутість” — майже всі записані тексти є достатньо короткими за змістом [2, с.109]. Тому другою групою матеріалу, який ми будемо аналізувати у статті є апокрифічні та народні молитви гагаузів.

“Апокрифи – це велика група християнського епосу, пов'язана із сюжетами Святого Письма, життями святих, версіями першопочатку світу тощо. Ортодоксальна церква не сприймала апокрифів, накладала на них заборону” [4, с.57].

Апокрифічні молитви гагаузького фольклору – це своєрідний синкретизм християнського і містичного. Е.Н Квілінкова вказує, що апокрифи у гагаузів є різновидністю оберегу. Раніше їх носили у кишені

¹ Як зазначила Е. Н. Квілінкова слово “*okumak/okumaa*” в гагаузькій мові означає “читати”, “замовляти”. У своїй монографії дослідниця використовує це дієслово у значенні “замовляти”.

² Лексема “*Allah*” у гагаузькому сакральному фольклорі функціонує на позначення поняття “Бог”.

сорочки, а також зберігали вдома як оберіг від хвороб та нечистої сили. Цей звичай поширений в гагаузів і в цей час. Зошит, в якому записані апокрифні молитви та пісні релігійного змісту, зберігають біля ікони і щоденно, чи час від часу, хтось із домашніх їх читає.

Більша частина таких молитов велика за обсягом. Цікавим є той факт, що кожен, кому у руки потрапляли такі молитви, повинен був їх переписати і подарувати релігійно налаштованим родичам чи односельчанам. При переписуванні треба було дотримуватися суворих правил, які стверджували, якщо буде пропущено чи змінено хоча б одне слово, то на таку людину чекає велике покарання [2, с.158].

Отож аналізуємо декілька апокрифів гагаузького фольклору, які є найпоширенішими на півдні Молдови [3, с.157].

Першим розглянемо найпоширеніший апокриф “Сон Богородиці”. У гагаузького народу побутувала така думка, що ці твори володіють великою магичною силою, здатні оберігати від нечистої сили, приносити достаток, благополуччя, здоров’я. Цей апокриф, на думку дослідниці Е. Н. Квілінкової і зараз має особливу значимість у релігійних поглядах гагаузів. За словами інформаторів “Сон Богородиці” читають людині в передсмертному стані, щоб полегшити її муки. Важливим є і походження цього апокрифу. У ньому ми знаходимо чимало російських слів, що дає підставу вважати, що він був перекладений з російської на гагаузьку мову. Наводимо уривок цього сакрального фольклорного твору, аби виявити та простежити функціонування християнської релігійної лексики:

Kim da gidecek stenoz olmaa da, senin da düşün, Paniyanın, da dönücek geeri saalıklan. Hem de genä kari da, anı küçük uşak – lofusa, olucek yanında senin da düşün, Paniyanın, da koriyecek vonu da pak erdä da olucek saaly, hem da islälili. Adam da ne kadar çok günnası olsun, vo adamı bütün üreklän Allaa prost edecek adamın günahların, da Benim Anam, Paniya, görünecek vo adama, Bän da görünücam o adama, vonun, anı bölä o adam can verärkän da Arahangel Mihail canını da götürecek vo adamın canını Avramın hem Yakovun, şennenecek orada, Benim gökümde, hepsiniz doorular.

У того, хто піде **вінчатися** твоїй буде сон, **Богородиці**, повернеться з церкви додому здоровим. І знову, якщо у породіллі при собі буде твоїй сон, **Богородиці**, він збереже її, і вона буде здорова (?). І скільки б не було у людини **гріхів**, **Бог простить** йому його **гріхи** і **моя Мати, Богородиця**, з’явиться цій людині, і **Я** “з’явлюся” цій людині, для того, щоб коли та людина буде віддавати **душу** (помирати), і **Архангел Михаїл** “віднесе” її **душу** до **Авраама і Якова**, там, на **Моїх Небесах** будете веселитися всі мої **праведники**.

Ще одним апокрифом, який ми розглянемо у нашій статті є фольклорний твір “Ходження Богородиці по муках”.

У цьому апокрифі зображується пекло, куди Богородицю архангел Михаїл. Цікаво, що серед грішників можна зустріти прибічників Перуна, Велеса, Хорса та Траяна. Богородиця іноді плаче, але частіше схвалює муки грішників. Вкінці Богородиця молить Бога за грішників, і Той надає їм перепочинок, але лише з Великого четверга до П’ятидесятниці.

Апокриф “Святе Письмо” має лікувальну та охоронну функцію: “*Vi molitvayı koıun saa tarafına – koruntıuş olucek herbir çırkın hastalıktan*”. *Носить цю молитву з правої сторони і будете збережені від усіх хвороб*. На початку цього апокрифу представлена буквенна формула, яка, поза сумнівом, була пов’язана з лікувальною магією. На думку, Е. Н. Квілінкової, функцію оберегу апокрифів можна чітко простежити і в іншому апокрифі, в якому зображена біблійська подія – народження Ісуса Христа. В цьому тексті виявляється релігійно-містичний синкретизм: поєднання молитви та замовлянь.

Зважаючи на обсяг матеріалу та на велику кількість релігійної лексики у цих фольклорних творах, пропонуємо її лексико-тематичну класифікацію:

1. Лексеми на позначення поняття “Бог”¹: Allah – Бог, Boba – Отець, Allahın Anası – Божа мати, Oolu – Божий син, Svätou Duh – Святий Дух, İsus Hristoz – Ісус Христос, Ayoz Troița – Свята Трійця, Saabiyaka – Божа мати (Господиня), ayoz – ангел, incerlär – ангели, Allahın istediini – Божа воля, Paniya – Богородиця, Anam – моя мати (Божа мати), ayozlar-angelär – святі ангели, Allahım İsusuz – Бог Ісус, Presvätaya Bogorodița – Пресвята Богородиця, Hristozun Anası – мати Христа, Anam Sfint – моя Свята Мати, Mamum – моя Мамо, (Божа мати), angeli Allahın – Божі ангели, Воје naš – Боже наш, Ayoz nişanı – Святе Знамення, Ayoz Saabi – Святий Господь, Anna Kız Mariya – Діва Марія, Saabinın İsusuz Hristoz – Всевишній Ісус Христос, Allahın izmetleri – слуги Господні, Daıma Kız Mariya – Пречиста Діва Марія, İsus Kurtarıcım – Ісус мій Спаситель, Ayoz Allah – святий Бог, Ayoz kuvetli – Всесильний Святий, Ayoz ölümsüz – Святий Безсмертний, Dooru Allah – праведний Бог, Messiyä – Месія.
2. Номінації на позначення позачасопростірних (нематеріальних, духовних) цінностей: Benim göküm – Мої Небеса, Gök Padışahlı – Небесне Царство, Gökün askerleri – Небесне військо, can – душа.
3. Релігійні номени, що позначають процеси і стани релігійної практики або процеси, які засуджує релігія: inanmaa – вірити, günaa uarmaa – грішити, betvalaa – проклинати, prost olmaa – прощати, hayırlamaa – помилувати, duva etmee – молитися, mindarלא – осквернити, vaatızlık – хрещення, komka – причастя, dirilmaa – воскресати, stenoz olmaa – вінчатися, kurtaa – спасати, рятувати, nakazat’ etmaa – покарати, iisözlemää – благословляти.
4. Лексеми, що позначають власні назви та імена релігійних діячів: Arhangel (Arahangel) Mihail – Архангел Михаїл, Adam – Адам, Eva – Єва, hristıyan – християнин, Avraam – Авраам, Apostol Pavel – Апостол Павло, Ivan Krestitel – Іван Хреститель, Petri – Петро, İosif – Йосиф, Nikodim – Никодим,

¹ До цієї лексико-тематичної групи відносимо варіанти лексем Бог, Ісус Христос, Божа мати, Святий Дух, ангел та сталі вирази з цими номенами.

- Yakov – Яків, vaatiz edän Ion – Іван Хреститель, Matfey – Матвій, Mark – Марк, Luka – Лука, Ayoz Dimitriy – Святий Дмитро, Ayoz büük miçenik Gergil – Святий великомученик Гергіль.
5. Номінації, за певною ознакою: doorular – праведники, kabaatsız – невинний, günahker – грішний(грішник), inansız – невіруючий, miçenik – мученик, ayoz – святий.
 6. Назви релігійного персоналу: prorok – пророк, poraz – священник, kihatçı – книжник, apostol – апостол, patriarh – патріарх, kaluger – монах, kalugerka – монахиня, farisey – фарисей, erah – ієрарх, evangelis – євангеліст.
 7. Найменування місць, предметів і знаків релігійної практики: klise – церква, klisänin kubesi – церковний купол, yukona – ікона, Ivangeli – Євангеліє, krest – хрест, kruça – хрест, çalı feneç – терновий вінок.
 8. Лексеми на позначення релігійних відправ, молитов, пісень: liturgiya – літургія, molitva – молитва, duva – молитва.
 9. Релігійні топоніми: Elion bayır – Елеонська гора, Vifliem (Vifleem) – Вифлеєм, Erusalim – Єрусалим, Domask – Дамаск, Rama (Roma) – Рим.
 10. Номінації на позначення темних сил: rak duhu – нечистий дух, Avizuhiy – Авізухій, satanın kanadı – крило чорта, diil rak – нечистий дух.

Ця класифікація подає релігійні номени лише п'яти апокрифів гагаузького фольклору.

Ми проаналізували лише декілька фольклорних творів гагаузів, які показали нам варіативність номінацій на позначення релігійних понять. Зокрема, хотілося б звернути увагу парадигматичні відношення у цій групі, у яку ми включили лексеми на позначення поняття “Бог”.

Отож лексема “Бог” має такі синонімічні варіанти:

Allah – Бог, Boba – Отець, Oolu – Божий син, Allahım İsusuz – Бог Ісус, Allahım İsusuz – Бог Ісус, Boje naš – Боже наш, İsus Kurtarıcım – Ісус мій Спаситель, Messiyä – Месія. Хочемо зазначити, що у цьому синонімічному ряді можна виділити підгрупу, до якої входять номінації за атрибутивністю, як-от:

– святість: Ayoz Saabi – Святий Господь, Ayoz Allah – святий Бог, Doogu Allah – праведний Бог;

– сила: Ayoz kuvetli – Всесильний Святий, Saabinin İsusuz Hristoz – Всевишній Ісус Христос;

– вічність: Ayoz ölümsüz – Святий Безсмертний.

Варто зазначити і синонімічність лексем на позначення поняття “Божа мати”:

Allahın Anası – Божа мати, Saabiyaka – Божа мати (Господиня), Rapıya – Богородиця, Anam – моя мати (Божа мати), Anna Kız Mariya – Діва Марія, Anam – моя мати (Божа мати), Daıma Kız Mariya – Пречиста Діва Марія, Presvätaya Bogorodiça – Пресвята Богородиця, Hristozun Anası – мати Христа, Anam Sfint – моя Свята Мати, Mamım – моя Мамо (Ісус у звертанні до Божої матері).

Отож, фольклор як невід’ємна та складова частина життя народу, віддзеркалює всі його сторони: культурну, релігійну, естетичну, філософську, лінгвістичну. Зокрема у нашій статті ми розглянули як фольклор через посередництво мови може розкривати релігійну ідентичність народу, як народні твори репрезентують релігійну картину світу гагаузького народу. Ми проаналізували жанр замовлянь та апокрифів як одне із джерел християнської релігійної лексики, виділили лексико-семантичні групи, розглянули синонімічність найбільшої з цих груп. Але це тільки одна невелика частина проаналізованої релігійної християнської термінології сакрального гагаузького фольклору.

Перспектива дослідження полягає в тому, що сакральний фольклор гагаузької мови може стати важливим джерелом у дослідженні християнської термінології. Ним можуть бути релігійні пісні (пісні з старозаповітним та новозаповітним сюжетом), духовні вірші, пісні-проповіді, пісні-покаяння, народні пісні, різдвяні колядки, новорічні привітання, лазарські пісні, проповіді, пісні Піпируди/ Додоли, в яких міститься великий пласт релігійної лексики гагаузького народу. Саме через дослідження та вивчення сакрального гагаузького фольклору можна змоделювати релігійну картину світу цього народу, присутність у ньому синкретичних елементів.

Джерела та література:

1. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. Стилїстика та культура мова / С. Я. Єрмоленко. – К., 1999. – 432 с.
2. Квілінкова Е. Н. Гагаузький песенний фольклор – “Грамматика жизни” / Е. Н. Квілінкова. – Кишенев, 2011. – 285 с.
3. Квілінкова Е. Н. Заговори, магия и обереги в народной медицине гагаузов / Е. Н. Квілінкова. – Кишенев, 2010. – 390 с.
4. Квілінкова Е. Н. Религиозность гагаузов и формы проявления религиозной идетичности (по этнографическим и архивным материалам XIX – первой половины XX в.) / Е. Н. Квілінкова // Этнографические исследования в Республике Молдова. История и современность. – Кишинев, 2006. – С. 341-363.
5. Літературознавчий словник-довідник / за ред.: Р. Т. Гром’яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К., 2007. – 752 с.
6. Мечковська Н. Б. Язык и религия / Н. Б. Мечковська. – М., 1998. – 682 с.
7. Нікітіна С. Е. Устная народная культура и языковое сознание / С. Е. Нікітіна. – М., 1993.
8. Яремчук С. М. Становлення української богословської лексики та її наукове дослідження / С. М. Яремчук // Наук. праці Кам’янець-Подільського у-ту. Філол. Науки. – 2007. – Вип. 15. – С. 88-91.
9. Gagauzça-Ruşça-Romınca Sözlük. – Chişinău : Pontos, 2002.